

Laurențiu Nistorescu, Romulus Popovici

Ciuma lui Iustinian și slavii, o corelație nefuncțională

Justinian's plague and the Slavs, a inoperative correlation

Abstract: The pattern of Balkan Peninsula slavisation through a broad demographic outflow is inoperative. Similarly, establishing a correlation between Justinian's plague and the sedentarisation of large masses of Slavic immigrants is also inoperative. Instead, we must increasingly take into account the fact that the indigenous populations of the southern Danube and immigrant communities of very different origins (including the actual Slavs) may have contributed to the emergence of a macro-regional cultural synthesis that has connected the South-Danube and the North Carpathian areas.

Cuvinte-cheie: Ciuma lui Iustinian, slavii, corelații demografice, sinteze culturale

Keywords: Justinian plague, Slavs, demographic correlations, cultural synthesis

Domnia împăratului Iustinian a marcat, fără îndoială, apogeul Imperiului Roman de Răsărit, înainte de căderea sa în acel așa-numit "Ev întunecat bizantin", care a precedat (re)transformarea emisferei orientale a suprastatului universal al Romei într-o împărăție de neam grecesc. Dar strălucirile epocii iustiniene, autentice și profunde mai ales sub aspect civilizațional, au mascat – mai ales pentru posteritate, contemporanii au avut cu certitudine alte perspective asupra realităților¹ – crize și frământări de mare amplitudine, multe dintre acestea având în raport cu bizantinizarea Imperiului de Constantinopol o relație direct cauzală. Două dintre aceste crize, cea dintâi asumată programatic, cealaltă suportată ca vitregie naturală, au fost cu deosebire considerate ca factori favorizanți majori ai unei a treia, care, la rândul ei, a fost ridicată, de o exegeză nu suficient de atentă la detalii, la rangul de imagine a sus-pomenitului "Ev întunecat bizantin".

Cea dintâi din aceste trei crize este constituită din suma consecințelor programului iustinianic de refacere a unității istorice a Imperiului Roman, program pe care l-a pus în

1. Un argument în acest sens, nici pe departe singurul, îl constituie virulenta "răscoală Nika" din anul 532, care a transgresat faliile social-politice tradiționale din societatea constantinopolitană

mișcare printr-o *reconquistă*, în egală măsură utopică și eșuată, desfășurată discontinuu în anii 533-554. Nu ne vom opri asupra ei decât pentru a consemna evaluarea generală, la care subscriem, că modul de concepere și punere în practică a acestui deziderat, pe care autoritatea imperială de la Constantinopol îl putea prezenta drept legitim, a dus la risipirea unor uriașe resurse și la (re)activarea unor conflictualități interne care au fragilizat instituția suprastatală pentru următoarele câteva generații.

Cea de-a doua criză aici evocată se referă la ciuma din anii 541-543² (cu dezvoltările sale din aceeași generație³), pandemie care nu era o necunoscută pentru spațiul est-mediteranean⁴ și care va mai reveni pe teritoriile bizantine, în pusee violente, cel puțin până la jumătatea secolului VIII. Desfășurându-se simultan cu o nouă fază a conflictului istoric cu Imperiul Persan (care era la rândul său afectat de aceeași pandemie), și avându-și contribuția sa la eșecul primelor faze ale *reconquistei* iustiniene, această maladie – al cărui martor și, într-o măsură restrânsă, cronicar a fost Procopius⁵ – a devastat provinciile imperiale, ratele de depopulare (care, desigur, au fluctuat de la regiune la regiune) atingând, cu precădere în mediul macrouban, vârfuri de peste 40 de procente⁶.

În fine, cea de-a treia criză aici invocată este cea care va bulversa Imperiul de Constantinopol după anul 610, când înlăturarea împăratului-soldat Focas aduce pe tronul imperial o dinastie – cea a Heraclienilor – care nu mai poate mobiliza resursele necesare pentru menținerea unității suprastatalului. Dacă teritoriile Orientului, până atunci disputate într-un conflict politico-militar de aproape o jumătate de mileniu între romani și perși, cad rând pe rând sub ocupația arabilor, în Peninsula Balcanică, prăbușirea frontierei dunărene (al cărui exponent a fost Focas) generează o complexă stare de anarhie, pusă de o mare parte a exegezei pe seama unei slavizări prin invazie.

Corelația asupra căreia dorim să zăbovim în prezenta intervenție leagă între ele cea de-a doua și a treia dintre crizele sus-menționate, instituind prezumția că ciuma lui Iustinian ocupă un loc de frunte printre factorii favorizanți ai revărsării slave în Balcani, prin prozaicul mecanism al rarefierii accentuate a populației și al ocupării golurilor astfel create de către noii-sosiți⁷. Iar cea dintâi observație pe care o formulăm este aceea că între cele două fenomene există un semnificativ decalaj cronologic. Cum ambele fenomene au caracter procesual, cu o desfășurare lentă în timp, acest decalaj cronologic pare să nu fie atât de evident: pe de o parte, ciuma iustinianică irupe în 541 și revine în mai multe

2. Nu prezintă interes, pentru abordarea pe care o propunem, nici în ce măsură această pandemie poate fi considerată ciumă bubonică (similară celei din secolul XIV), nici originea sa; reținem însă că anii 541-543 reprezintă apogeul manifestării pandemice în regiunile Asiei Mici și Peninsulei Balcanice (nucleul Imperiului de Constantinopol), precum și în celelalte regiuni ale Orientului azi numit Mijlociu.

3. Cel mai virulent puseu al ciumei iustiniene este declarat încheiat printr-un decret (o nuvelă) a împăratului din martie 544. O revenire se produce în anul 558, iar după moartea lui Iustinian, alte pusee sunt consemnate în regiune în 573-574 și 597-598 (Stathakopoulos 2007, pg. 102).

4. Printre victimele ilustre ale episoadelor de ciumă din secolele anterioare se numără, în anul 270, și împăratul Claudius al II-lea.

5. Procopius de Cezareea (cca. 500 – cca. 554). Potrivit estimărilor acestuia, în primăvara anului 542, în capitala Constantinopol se înregistrau până la 10.000 de decese pe zi.

6. Treadgold 1997, pg. 196 și urm. Trebuie să precizăm că cele mai multe reevaluări moderne, realizate cu instrumentele demografiei analitice, pun la îndoială aceste rate, acceptând, pentru densități urbane de natura Constantinopolului, pierderi de cel mult un sfert din populația inițială (vezi Allen 1979, Bratton 1980 ș.a.)

7. Cităm, printre cele mai recente reluări ale acestui scenariu, Soltysiak 2006.

valuri până în 749, pe de alta, primele pătrunderi slave la sudul Dunării debutează la jumătatea veacului VI, pentru a continua de-a lungul a cel puțin un secol și jumătate. Dar această schemă simplă trebuie serios amendată. Întâi, avem a reține că doar primul val, cel din 541-543 al pandemiei este de natură să producă (acolo unde produce) o comprimare demografică semnificativă, în vreme ce acțiunile din anii 550-551 ale grupărilor slave au doar caracterul unei invazii și nu generează o așezare durabilă⁸, ulterior, un amplu program de întărire a frontierei dunărene (despre care Procopius ne informează că a presupus refacerea sau ridicarea a 600 de noi fortificații) va limita, pentru mai bine de o generație⁹, acest gen de operațiuni, scoțând cu totul din discuția instalarea durabilă a slavilor la sud de fluviu.

Abia un secol mai târziu, pe la anul 657, izvoarele aduc în atenție existența uneia dintre primele "sclavinii" balcanice – cea împotriva conduce o campanie contraofensivă

însuși împăratul Constans al II-lea¹⁰ – adică a unei grupări de imigrație recentă care și-a adjudecat un areal pe teritoriul dezorganizat al Imperiului de Constantinopol, fiind evident că aceasta se putea constitui doar la o dată ulterioară anului 610, al abandonării parțiale a frontierei danubiene¹¹. Suntem, așadar, în fața unui decalaj de circa trei generații, răstimp în care eventualele pierderi demografice produse de ciuma lui Iustinian în regiunile balcanice au fost demult estompate¹². Că doar așa

pot fi interpretate datele istorice, o dovedește și suita de date cu privire la capacitatea administrației romeice/bizantine de a recruta militari pentru armata imperială. Astfel, dacă în anul 549 (deci la șase ani de la decretul iustinianic care certifica încheierea oficială a pandemiei), curtea de la Constantinopol încă nu poate dispune de resurse armate pe care să le așeze pe teren în fața raidurilor organizate de sclaveni la sudul Dunării¹³ – raiduri care, nota bene, se încheiau întotdeauna cu replierea la nordul Dunării a invadatorilor¹⁴ – în 551, mării invazii slave îi este contrapusă deja o armată însemnată, la comanda căreia se

8. Petolescu 2000, pg. 359. Forțele slave se vor retrage pe teritoriul gepid.

9. O nouă invazie de anvergură atribuită slavilor se va produce abia în 580-581, repetându-se în anii următori, în contextul declanșării războiului avaro-roman.

10. Curta 2001, pg. 110

11. Fapt adesea ignorat, Imperiul de Constantinopol și-a păstrat și pe mai departe câteva capete de pod pe cursul Dunării, în principal în Deltă.

12. Cităm, în acest sens, opinia lui Russel 1958 (un autor mai degrabă înclinat spre supraevaluarea efectelor pandemiei), care afirmă că, în jurul anului 600, populația întregului Imperiu de Constantinopol revenise la nivelele anterioare anului 541.

13. Runciman 1930, pg. 22, Curta 2001, pg. 84

14. De reținut că principalul raid consemnat în acest an implică o forță sclavenă de doar 3.000 de călăreți, care operează în două grupuri, unul îndreptat spre Ilyricum, iar celălalt în Tracia.

află eunucul palatin Scholasticus (care deține comanda supremă) și nu mai puțin de cinci generali: Ioan (nepotul lui Vitalian și ginerele lui Germanus), Nazares, Constantianus, Aratius și Iustinus (fiul lui Germanus)¹⁵. Mult mai însemnatele atacuri suportate de frontiera dunăreană în anul 559, când teritoriile imperiale sunt agresate în principal de kutrigurii lui Zabergan (deci nu de slavi, care sunt doar secundanții celor dintâi), este nevoită să se confrunte cu o armată imperială aflată sub comanda generalului Belizarie – dar Imperiul, angajat și pe teatrele de război ale *reconquistei* iustiniene, trebuie totuși să facă apel la comanditari, angajându-i împotriva kutrigurilor pe utiguri¹⁶. Constantinopolul are de unde să-și adune luptătorii și în 562, împotriva coaliției huno-bulgare care încercase să se îndrepte spre Marea Egee¹⁷, și în **567, când împăratul** Iustin al II-lea trimite în sprijinul regelui Kunimund al gepizilor, pentru războiul cu longobarzii, o armată recrutată doar din Moesia Secunda și Scitia Minor¹⁸.

Abia în **578**, când în nordul european al Imperiului își fac apariția avarii, iar Constantinopolul se confruntă din nou cu o ofensivă generalizată pe frontul din Orient, trupele romeice/bizantine au din nou dificultăți, însă nu din cauza penuriei de recruți, ci datorită amplitudinii forțelor inamice angajate¹⁹. **Între acest an și 602, momentul declanșării insurecției lui Focas** și al unei pacificări relative a frontierei dunărene – dar și al ultimelor pusee ale ciumei din secolul VII –, consistente sunt nu doar efectivele armate pe care Constantinopolul le ridică cu frecvență împotriva unor coaliții inamice tot mai numeroase și mai bine pregătite, ci și populațiile așezărilor urbane, mai toate fortificate, din teatrele de război moesiene și învecinate: Singidunum, Viminacium, Augusta și Anchialos (asediate și temporar cucerite de avari în vara anului 584)²⁰, Ratiaria, Bononia, Aquae/Aquis, Durostorum, Zaldapa, Marcianopolis, Pannasa și Tropaeum Traiani (adjuocate de avari, tot temporar, în toamna anului 586)²¹, Zaldapa, Aquis și Scopis (în 595)²², din nou Singidunum în primăvara lui 596 ș. a.m.d., deloc în ultimul rând Tomisul nostru, care rezistă asediului hanului avar Baian toată iarna dintre 599 și 600, confruntându-se cu foametea abia înaintea Paștelui, când sprijinul imperial face nenecesară predarea²³. Iar atunci când ciuma se abate în regiune, precum în anii 598-599, ea nu acționează selectiv, ci lovește în egală măsură în localnicii încă romeici ai provinciilor dunărene și în forțele de invazie²⁴.

Corelația căreia i-am acordat aici atenție – prezumția că pandemia de ciumă din epoca iustinianică ar fi redus dramatic densitatea de locuire în spațiile balcanice, favorizând astfel așezarea unor mase de slavi suficient de numeroase pentru ca acestea

15. Petolescu 2000, pg. 359

16. Rădulescu 2010, pg. 513, Teodor 2010, pg. 862, Curta 2001, pg. 89

17. Rădulescu 2010, pg. 513, Madgearu 1997, pg. 14

18. Madgearu 1997, pg. 15

19. În acest an are loc, nu întâmplător, și invazia în Tracia a unei armate de 100.000 de sclaveni și aliați (Curta 2001, pg. 91, Kardaras 2006, pg. 31-32), dar și aceasta este doar o forță militară care se retrage la sfârșitul campaniei, nu o masă imigrantă cu intenții de sedentarizare

20. Stanciu 2010-c, pg. 851, Madgearu 1997, pg. 19, Curta 2016, pg. 70, Simocata 1985, pg. 24-25

21. Whitby 2008, pg. 105, Curta 2001, pg. 95

22. Simocata 1985, pg. 136

23. Madgearu 1997, pg. 180, Simocata 1985, pg. 147-148

24. Stathakopoulos 2007, pg. 102-103. Printre victime se numără și câțiva fii ai hanului avar.

să deculturalizeze și, mai apoi, reculturalizeze potrivit propriului profil etno-lingvistic spațiile decimate – nu rezistă analizei nici pe alte dimensiuni ale fenomenului demografic. Ne vom limita, acum, doar să o punctăm pe cea legată de balanța densităților. Dacă domeniile balcanice ale Imperiului de Constantinopol (care însumează 500.000 de kmp) înregistrează, în cursul secolului VI, înainte și după pandemie, oscilații ale densității de locuire de 8-13 loc/kmp (ușor sub media pe întregul Imperiu Roman de Răsărit) și grade de urbanizare fluctuând între 15-25 procente, arealul protoslav – riguros, cel locuit de neamurile sclavenilor, venetilor și anților – este, la jumătatea aceluiași secol, semnificativ mai redus atât ca întindere (putând fi estimat, cu maximă generozitate, la cel mult 400.000 kmp), cât mai ales ca valori ale densității demografice – aceasta din urmă, puternic grevată de condițiile de mediu (mai ales de existența unor ample sisteme mlăștinoase) și de evoluție social-economică (în primul rând absența oricărei concentrări de tip eminentamente urban), putând fi estimată la exclusiv la valori situate sub jumătatea populației prezumat supraviețuitoare a ciumei iustinieniene din spațiul balcanic. Cu alte cuvinte, nu există, la acest orizont de timp, resursa umană de alimentare a ipoteticei revărsări slave asupra Balcanilor.

Ceea ce se petrece în realitate, în această peninsulă sud-est-europeană, în generațiile de după anul 610, este un efect de domino, în care mici și violente strămutări de populații pe arii restrânse (de dimensiunile unui comitat sau unui hinterland de cetate) au împins populații preexistente în arii vecine, care au dislocat astfel alte comunități, efectul propagându-se în lanț în toate direcțiile – inclusiv spre nordul Dunării, ceea ce ne interesează în mod special. Acest fenomen de domino s-a suprapus unei anarhii politico-administrative, dar și unei linii de concurență culturală cristalizată în secolele anterioare: așa-numita *linie Jirecek* dintre influența latină și cea greacă în regiune; grefată pe această zonă vulnerabilă cultural, mișcarea de domino din epoca anarhiei slavogeneratoare a declanșat un proces de sinteză culturală antisimetric romanizării (inclusiv prin reactivarea substratului preroman) și centrifug față de Imperiul regrecizat.

Bibliografie selectivă:

Volume și sinteze

Curta 2001

Curta, Florin, *The making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region (c.500-700)*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Gregory 2005

Gregory, Timothy E., *A History of Byzantium*, Ed. Blackwell, Malden/Oxford

Little 2007

Little, Lester K. (ed.), *Plague at the End of Antiquity. The Pandemic of 541-750*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Madgearu 1997

Madgearu, Alexandru, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Ed. Universității din București, București

Petolescu 2000

Petolescu, Constantin C., *Dacia și Imperiul Roman*, Ed. Teora, București

Runciman 1930

Runciman, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, Ed. G. Bell & Sons, London

Simocata 1985

Simocata, Teofilact, *Istorie bizantină: Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, Mihăescu, H. (ed.), Ed. Academiei RSR, București

Treadgold 1997

Treadgold, Warren, *A History of Byzantine State and Society*, Ed. Stanford University Press, Stanford

Articole

Allen 1979

Allen, P., *The "Justinian plague"*, în "Byzantion", nr. 49, pg. 5-20

Bratton 1980

Bratton, T., *The identity of the plague of Justinian according to Procopius*, în "Society for Ancient Medicine Newsletter", nr. 7 (Oct), pg. 1-2.

Curta 2016

Curta, Florin, *Avar Blitzkrieg, Slavic and Bulgar Raiders, and Roman Special Ops: Mobile Warriors in the 6th Century Balkans*, în Zimonyi, Istfan, Karatay, Osman (ed.), "Central Eurasia in the Middle Ages. Studies in Honour of Peter B. Golden", Ed. Harrassowitz, Wiesbaden

Kardaras 2006

Kardaras, Georgios, *The Byzantine-Avar Cooperation against the Slavs (578)*, în "Aevum Medium. Zbornik na počest Jozefa Hossa", Ed. J. Zabojsnik, Bratislava, pg. 31-33

Rădulescu 2010

Rădulescu, Adrian, *Stăpânirea romano-bizantină în Dobrogea*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 499-528

Russel 1958

Russel, J.C., *Late Ancient and Mediaeval Population*, în "Trans. of the American Philosophical Society", vol. 48/3, Philadelphia, pg. 37-42

Soltysiak 2006

Soltysiak, Arkadiusz, *The plague pandemic and Slavic expansion in the 6th-8th centuries*, în "Archaeologia Polona", nr. 44, pg. 339-364

Stanciu 2010-c

Stanciu, Ioan, *Avarii timpurii*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 849-860

Stathakopoulos 2007

Stathakopoulos, Dionysios, *Crime and Punishment: The Plague in the Byzantine Empire. 541-749*, în Little, Lester K. (ed.), "Plague at the End of Antiquity. The Pandemic of 541-750", Ed. Cambridge University Press, Cambridge, pg. 99-118

Teodor 2010

Teodor, Dan Gh., *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 860-872

Whitby 2008

Whitby, Michael, *The successors of Justinian*, în Cameron, Averil, Ward-Perkins, Bryan, Whitby, Michael (ed.), "The Cambridge Ancient History", vol. XIV "Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600", Ed. Cambridge University Press, Cambridge, pg. 86-111